

جغرافیا و توسعه شماره ۲۷ تابستان ۱۳۹۱

وصول مقاله : ۱۳۹۰/۶/۷

تأیید نهایی : ۱۳۹۱/۲/۲۰

صفحات : ۱-۱۸

تحلیل فضایی رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری

مورد : شهرهای استان آذربایجان غربی

دکتر میرنجف موسوی^۱، حکیمه قنبری^۲، خالد اسماعیل‌زاده^۳

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل فضایی رابطه‌ی میان سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری به روش توصیفی-تحلیلی در شهرهای استان آذربایجان غربی صورت گرفته است. جامعه‌ی آماری پژوهش، ۳۶ شهر واقع در استان آذربایجان غربی با ۴۳ شاخص مختلف برای سنجش توسعه‌ی پایدار شهری و تعداد ۳۸۴ نفر از ساکنان این شهرها برای مقوله‌ی سرمایه‌ی اجتماعی در ۵ مؤلفه می‌باشد. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که به لحاظ توسعه‌ی پایدار شهری از مجموع ۳۶ شهر در استان، ارومیه در سطح توسعه‌ی خیلی بالا، مهاباد، خوی و بوکان در سطح توسعه‌ی بالا، ۶ شهر در سطح توسعه‌ی متوسط و بقیه‌ی شهرها در سطح توسعه‌ی پایین و خیلی پایین قرار دارند که بیانگر وجود شکاف عمیق میان شهرهای استان در مؤلفه‌های توسعه‌ی پایدار شهری است. از نظر سرمایه‌ی اجتماعی نیز چهار شهر مهاباد، بوکان، خوی و ارومیه در سطح خیلی بالا، ۷ شهر در سطح بالا، ۱۲ شهر در سطح متوسط و ۱۳ شهر در سطح پایین و خیلی پایین قرار دارند. میانگین سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان به طور متوسط ۲/۹۶ یعنی به میزان ۵۹/۲۸ درصد بوده است که بیشترین آن متعلق به شهر مهاباد با حدود ۷۶/۶ درصد و کمترین میزان آن مربوط به شهر فیروزکوه با حدود ۴۸/۴ درصد است. همچنین، نتایج نشان می‌دهد که از بین ابعاد پنج‌گانه سرمایه‌ی اجتماعی، چهار بُعد مشارکت اجتماعی با بیشترین تأثیرات (۰/۳۹۵)، علاقه فراوان به جامعه، تعاون و همبازی و روابط خانوادگی و دوستان دارای رابطه‌ی معنادار با توسعه می‌باشند و تنها مؤلفه‌ی اعتماد اجتماعی دارای رابطه‌ی معنادار با توسعه نمی‌باشد. به طور کلی رابطه‌ی میان سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری در آذربایجان غربی به میزان ۰/۶۷ با سطح اطمینان ۹۹ درصد می‌باشد. بر این اساس می‌توان اظهار نمود که توسعه از طریق ابعاد متعدد خود (اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) سرمایه‌ی اجتماعی را محقق می‌کند. از سوی دیگر سرمایه‌ی اجتماعی نیز همچون پدیده‌ای نیرومند از طریق سطوح ماهوی (ایجاد شبکه‌های اعتماد و پیوند مستحکم و نیرومند کنشگران) زمینه ایجاد توسعه پایدار را فراهم می‌آورد.

کلیدواژه‌ها: سرمایه‌ی اجتماعی، توسعه‌ی پایدار شهری، تحلیل فضایی، استان آذربایجان غربی.

مقدمه

در تبیین و حل مسایل و مشکلات فرآروی جامعه بشری باشند، به طوری که زمینه را برای نیل به پایداری فراهم نمایند.

بنابراین مفهوم توسعه‌ی پایدار، سلامتی محیط و نیل به پایداری را از طریق مشارکت سازمان‌های محلی می‌بیند که این مشارکت منجر به سرمایه‌ی اجتماعی می‌گردد که این سرمایه اجتماعی در نسل آتی با سرانه‌ی بیشتری نسبت به نسل‌های امروزی باید باشد (Serageldin, 1996: 3). سرمایه‌ی اجتماعی همچون مفاهیم سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه‌ی انسانی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که هماهنگی و همکاری برای سود متقابل را تسهیل می‌کند.

سرمایه‌ی اجتماعی سود سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی سرمایه‌ی فیزیکی و سرمایه‌ی انسانی را افزایش می‌دهد. بنابراین سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان یک منبع با مالکیت جمعی متعلق به محلات، شهرها و روستاها، مناطق و بخش‌ها است که می‌تواند زمینه‌ی رفاه و توسعه‌ی همگانی را فراهم نماید. امروزه بسیاری از طراحان و برنامه‌ریزان، سرمایه‌ی اجتماعی را به عنوان ابزاری مهم برای توسعه‌ی پایدار از ابعاد محیطی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی می‌دانند و توجه خاصی روی این موضوع دارند و عملاً سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار را از جنبه‌های مختلف مکمل و مرتبط به هم می‌دانند (Serageldin & Grootaert, 2000: 40).

مروری به ادبیات تحقیق نشان می‌دهد که مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی به معنای آنچه که امروزه به کار می‌رود را نخستین بار شخصی به نام هنی فن^۱ در سال ۱۹۲۰ به کار برد. او در مقاله‌ای که در سال ۱۹۱۶ در مورد اهمیت مشارکت در تقویت حاصل کار مدرسه منتشر کرد، سرمایه‌ی اجتماعی را شامل دارایی‌هایی می‌دانست که در زندگی روزانه‌ی افراد خیلی به حساب

عرصه‌ی مطالعات توسعه به صورت محدود و در سال‌های بعد از جنگ جهانی دوم پدیدار شد و به سرعت به مجموعه‌ای از مشکلات اقتصادی کلان، به ویژه ارتباط جهانی، نابرابری بین کشورهای فقیر و غنی متمرکز شد (براهمن، ۱۳۸۱: ۴). در این سال‌ها مفهوم توسعه را مترادف با رشد و در همان معنای صرف اقتصادی به کار می‌بردند (ساعی، ۱۳۷۷: ۱۸) و بالا بردن تولید ناخالص ملی و درآمد سرانه را اهداف توسعه قرار داده بودند و چنین فرض می‌کرده‌اند که رشد اقتصادی برابری بیشتری را به ارمغان خواهد آورد و این برابری موجب نابودی قطعی فقر خواهد شد (نراقی، ۱۳۷۵: ۲۹). اما با تشدید مسایلی همچون فقر، بیکاری، نابرابری، تخریب منابع طبیعی و بهره‌برداری بی‌رویه از آن، کاربرد متغیرهای اقتصادی به عنوان تنها عامل مؤثر در بخش توسعه مورد تردید قرار گرفت (پورمحمدی و زالی، ۱۳۸۳: ۳۸). از دهه ۱۹۷۰ به بعد در مفهوم و معنای توسعه تجدید نظر به عمل آمد که حاصل چنین تحولی مفهوم توسعه‌ی انسانی بود (زکیا، ۱۳۷۷: ۲۱).

بُعد مهم توسعه‌ی انسانی، توسعه‌ی پایدار است که به جایگزین کردن دیدگاه انسان مدار به دیدگاه تولید مدار تأکید دارد (فکوهی، ۱۳۷۹: ۱۰۷-۱۰۴). در واقع اولین تعریف رسمی توسعه‌ی پایدار در کنفرانس جهانی محیط زیست و توسعه‌ی سازمان ملل (۱۹۸۷)، در گزارش هارلم برانتلند تحت عنوان "آینده مشترک ما" بوده است که توسعه‌ی پایدار به عنوان فرآیندی تعریف شد که نیازهای فعلی ما بدون تخریب توانایی‌های نسل آینده برآورده گردد (Tosun, 2001: 289-303). مطابق این توسعه سرمایه‌های فیزیکی تنها سرمایه‌های موجود در یک کشور نمی‌باشد، بلکه سرمایه‌های انسانی و اجتماعی اهمیت بیشتری پیدا می‌کنند و می‌توانند به عنوان ابزار اساسی با قابلیت و کارایی بالا

ایشام و کاهکونن (۱۹۹۹) در مطالعات خود در اندونزی به این نتیجه رسیده‌اند که مشارکت و سرمایه‌ی اجتماعی بالا دسترسی روستاها به پروژه‌های آبی را برای آب‌های آشامیدنی و کشاورزی ارتقاء می‌دهد (Isham & Kahkoen, 1999: 404-421).

گروتارت (۱۹۹۹) در مطالعه‌ای در خصوص سرمایه‌ی اجتماعی و رابطه آن با رفاه خانوادگی و فقر شهری در اندونزی به این نتیجه رسیده است که مشارکت در انواع تشکله‌ها و انجمن‌ها می‌تواند تأثیرات مثبتی بر وضع رفاهی و معیشتی خانواده‌ها داشته باشد (Grootaert, 1999: 65-124). پارگال، گلیگان و هوک (۲۰۰۲) تأثیر سرمایه‌ی اجتماعی بر مشارکت مردم محله را در روی جمع‌آوری ضایعات در مناطق مختلف شهری داکای بنگلادش بررسی کردند. آن‌ها مشاهده کردند در برخی محلات شهر که تعامل و همکاری در زمینه‌ی همسایگان بیشتر است، موفقیت‌ها در پاکسازی محلات نیز بیشتر می‌گردد (فیروزآبادی و ایمان‌حاجرمی، ۱۳۸۵: ۲۰۶).

بر اساس آنچه که پیش‌تر بیان شد، هدف از پژوهش حاضر تجزیه و تحلیل نظریه سرمایه‌ی اجتماعی و ارتباط آن با توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی به صورت تجربی است. بر این مبنا ابتدا سرمایه‌ی اجتماعی از ابعاد گوناگون در شهرهای استان آذربایجان غربی مورد سنجش قرار گرفته، سپس به سطح‌بندی پایداری شهرها پرداخته شده است. در نهایت نیز رابطه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار در شهرهای استان آذربایجان غربی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد.

ادبیات و مبانی نظری تحقیق

مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی به یکی از بحث‌انگیزترین و جنجالی‌ترین مفاهیم علوم اجتماعی و پژوهش‌های توسعه تبدیل شده است و حجم ادبیات دانشگاهی و

می‌آید. همانند حسن تفاهم، رفاقت، احساس همدردی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده‌هایی که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دهند. وی این عبارت را برای مفاهیم حسن نیت و کمک هزینه، همدردی متقابل رشته‌های اجتماعی در میان گروهی از افراد و خانواده که یک واحد اجتماعی را تشکیل می‌دادند به کار برد (Hanifan, 1916: 130).

پس از نیم قرن تأخیر، مجدداً در سال ۱۹۶۵ جین جاکوب، اصطلاح سرمایه‌ی اجتماعی را نخستین بار در اثر کلاسیک خود با عنوان (مرگ و زندگی در شهرهای بزرگ آمریکا) برده که در آن اثر، توضیح داده است که شبکه‌های اجتماعی فشرده در محدوده‌های حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه‌ی اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایت خیابانی و دیگر تصمیمات در مورد بهبود کیفیت زندگی، در مقایسه با نهادهای رسمی مانند نیروهای حفاظتی پلیس، مسؤولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (Jacobs, 1965: 46).

رابرت پاتنام (۱۹۰۳) را می‌توان از پیشگامانی دانست که به رابطه میان توسعه‌ی شهری و منطقه‌ای و سرمایه‌ی اجتماعی توجه کرده است. او در مطالعه‌ی خود درباره مناطق شهری ایتالیا دریافت سرمایه‌ی اجتماعی می‌تواند اختلافات مناطق را از لحاظ اقتصادی و عملکرد حکومتی توضیح دهد (Putnam, 1993: 36).

پاتنام، سرمایه‌ی اجتماعی را به عنوان منبع اصلی سرمایه‌ی جوامع، شهرها و حتی ملت‌ها می‌داند. نارایان و پریچت (۱۹۹۹) ارتباط میان سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار را در روستاهای تانزانیا مورد بررسی قرار داده‌اند و دریافته‌اند که شاخص‌های بالا سرمایه‌ی اجتماعی از جمله مشارکت والدین در مدرسه‌ها با کیفیت مدرسه‌ها ارتباط دارد.

روستا‌هایی که سرمایه‌ی اجتماعی بالایی دارند فعالیت‌های جاده‌سازی و روش‌های نوین کشاورزی بهبود یافته است (Narayan & Pritchett, 1999: 671-697).

ساختار اجتماعی را در بر می‌گیرد که کنش جمعی و فردی را ترویج می‌نماید (چلبی و مبارکی، ۱۳۸۴: ۴۰۵). به نظر بوردیو سرمایه‌ی اجتماعی مجموع منابع مادی و معنوی است، که به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه‌ی پایداری از روابط کم و بیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشد (فیلد، ۱۳۸۴: ۳۱). بوردیو در تعریفی دیگر بر این باور است که سرمایه‌ی اجتماعی عبارتست از موقعیت‌ها و روابطی که در درون گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی برای افراد دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی را افزایش می‌دهد (علوی، ۱۳۸۰: ۲۱). به زعم پاتنام سرمایه‌ی اجتماعی به مجموعه‌ای از ارتباطات افقی بین افراد و نیز وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها گفته می‌شود که با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، منافع متقابل و کارآیی جامعه را افزایش می‌دهد (مبارکی، ۱۳۸۳: ۲۰). به نظر اقتصاددانان مهمترین نقش سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه نقشی است که این سرمایه در کاهش هزینه‌های معاملاتی دارد، هزینه‌های معاملاتی مربوط به هزینه‌های برقراری تعامل بین کنشگران اجتماعی می‌شود، در جایی که هزینه‌های معاملاتی در سطح بالایی قرار دارند امکان تبادل و کنش در سطح پایینی قرار خواهد داشت. یعنی جایی که سرمایه اجتماعی وجود ندارد یا ضعیف است. بلعکس با افزایش سرمایه از میزان هزینه‌های معاملاتی کاسته می‌شود و کنش‌های اجتماعی و اقتصادی تسهیل می‌شوند و رونق بیشتری به خود می‌گیرند زیرا سرمایه‌ی اجتماعی منبع کنش جمعی است و کیفیت روابط اجتماعی در هر جامعه بیانگر چگونگی سرمایه‌ی اجتماعی آن جامعه است (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۴: ۳۸۵).

اعتماد یکی از عناصر جامعه‌ی مدنی است و می‌تواند به عنوان عاملی در جهت تعامل بین افراد جامعه و ارکان دولت تلقی گردد. حضور آحاد مختلف مردم یک

سیاسی مرتبط با آن به شدت در حال افزایش است (تاج‌بخش و اسدی‌کیا، ۱۳۸۲: ۱۲-۱۱).

ایده‌ی سرمایه اجتماعی سابقه‌ی ذهنی طولانی در علوم انسانی و بالخصوص علوم اجتماعی دارد و برخی آن را در آرای اندیشمندان متقدم و کلاسیک علوم اجتماعی مانند امیل دورکیم، وبر و دیگران جستجو می‌کنند (بهزاد، ۱۳۸۱: ۳۶). تا به حال تعاریف متعددی از مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی توسط صاحب‌نظران در حوزه‌های مختلف علوم انسانی ارائه شده است. اما فوکویاما نشان داد که بسیاری از تعاریف تنها به آشکارسازی سرمایه‌ی اجتماعی به‌جای مفهوم سرمایه‌ی اجتماعی پرداخته‌اند.

از نظر وی سرمایه‌ی اجتماعی به هماهنگی و تعادل داخلی و فرهنگی جامعه، هنجارها، ارزش‌ها و نیز تعاملات دولت با مردم و سازمان‌ها که در درون جامعه جای گرفته‌اند، اشاره دارد. در واقع سرمایه‌ی اجتماعی زنجیری است که جامعه را به یکدیگر متصل نگه می‌دارد و بدون آن هیچ‌گونه رشد اقتصادی نخواهد داشت و جامعه به طور وحشتناکی از هم فرو خواهد پاشید (Fukuyama, 2001: 7). فوکویاما در تعریف دیگری سرمایه‌ی اجتماعی را مجموعه‌ی معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی می‌داند که اعضای گروهی که تعاون و همکاری میانشان مجاز است در آن سهیم و ذینفع هستند (فوکویاما، ۱۳۸۴: ۳۳).

وی همچنین بیان می‌کند که سرمایه‌ی اجتماعی عبارتست از توانایی‌های افراد برای کار کردن با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌ها (Fukuyama, 1995: 10). جیمز کولمن سرمایه‌ی اجتماعی را به وسیله‌ی کارکردش تعریف نموده است. به نظر او سرمایه‌ی اجتماعی هنگامی ایجاد می‌شود که روابط میان اشخاص به شیوه‌های تغییر یابد که کنش را آسان سازد. بنابراین سرمایه اجتماعی شیء واحدی نیست، بلکه جنبه‌های متفاوت

معتقد است همکاری و تعاون داوطلبانه در جایی که ذخیره و انباشتی از سرمایه‌ی اجتماعی در قالب قواعد تبادل و شبکه تعهد مدنی وجود داشته باشد به آسانی صورت می‌گیرد. سرمایه‌ی اجتماعی دلالت بر صورت‌هایی از سازمان اجتماعی چون اعتماد قواعد و شبکه‌ها دارد که می‌تواند کارآیی جامعه را از طریق کنش‌های متناسب تسهیل نماید. تعاون خود انگیخته از طریق سرمایه‌ی اجتماعی تسهیل می‌شود (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱).
۱۳۸۴ به نقل از پاتنام (۱۹۹۲). به نظر زتومکا، اعتماد پیش شرط تعاون و نیز محصول تعاون موفقیت‌آمیز است. فوکویاما معتقد است که تقریباً تمام تلاش‌های اقتصادی نه به وسیله‌ی افراد بلکه به وسیله‌ی تشکلاتی صورت می‌گیرد که لازمه‌ی آن وجود میزان زیادی از همکاری‌های اجتماعی است (غفاری، ۱۳۸۳: ۲۵).

بی‌اعتمادی نقطه‌ی مقابل اعتماد است و دربرگیرنده‌ی انتظارات منفی در مورد کنش دیگران است و شامل کارکردهای تدافعی و منفی مانند اجتناب کردن، دوری جستن، فاصله گرفتن و غیره می‌باشد. سوءاعتماد به معنی فقدان انتظارات صریح و نیز تردید در مورد تعهدات و التزامات شخصی است. اعتماد از پیش شرط‌های اساسی پیشرفت در جامعه‌ی کنونی می‌باشد. به عبارت دیگر پیشرفت زمانی میسر خواهد شد که در تعاملات اجتماعی بین افراد اعتماد متقابل وجود داشته باشد. در واقع اعتماد باعث تداوم کنش‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی می‌شود که نهایتاً توسعه‌ی پایدار جامعه را موجب می‌شود.

مواد و روش

با توجه به اهداف تحقیق و مؤلفه‌های مورد بررسی نوع تحقیق کاربردی و روش بررسی آن توصیفی، تحلیلی و همبستگی است. جامعه‌ی آماری ۳۶ شهر استان آذربایجان غربی برای توسعه‌ی پایدار، بر اساس تقسیمات اداری - سیاسی ۱۳۸۵ می‌باشد، حجم نمونه به تعداد ۳۸۴ نفر بر اساس فرمول کوکران (حافظ‌نیا، ۱۳۸۰: ۱۱۷) برای مؤلفه‌ی سرمایه‌ی اجتماعی انتخاب گردیده‌اند. روش نمونه‌گیری برای اندازه‌گیری سرمایه

جامعه در همکاری و مشارکت در امور، به میزان اعتماد متقابل بین آن‌ها و ارکان مختلف حکومتی بستگی دارد. بنابراین اعتماد امری است که می‌تواند نقش مؤثری در توسعه و پیشرفت یک منطقه و یا یک کشور ایفا نماید. امروزه بیشترین توافق بر روی این است که اعتماد یک مؤلفه‌ی ضروری در همه‌ی روابط مستمر اجتماعی و مشارکت اجتماعی است (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱).
فرآیند جهانی شدن، جوامع مختلف را در چارچوب تنگ ادغام‌ها و آمیختگی‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و غیره محدود کرده است و همکاری و مساعدت در محدوده‌ی درون جامعه‌ای و بین جامعه‌ای یک نیاز مبرم و یک چالش قاطع و حتمی است. فرآیند در حال تکوین وابستگی متقابل جهانی، تقاضا برای اعتماد را به عنوان یک شرط اساسی برای همکاری و مشارکت افزایش می‌دهد (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱۴). اعتماد اشاره به رفتار بهنجار داشتن است و بُعد مهمی از رابطه‌ی صمیمی و نزدیک است (غفاری، ۱۳۸۳: ۱۱) به نقل از کروپانزونو بیرن). اعتماد یکی از پیش شرط‌های مهم برای همکاری با مقامات دولتی است. اگر شهروندان به مقامات دولتی اعتماد داشته باشند و بلعکس مقامات دولتی به شهروندان، زمینه برای همکاری و توسعه‌ی اجتماعی فراهم خواهد شد.

تحقیقات انجام گرفته توسط اینگلههارت (۱۹۹۰) نشان می‌دهد که کیفیت زندگی و توسعه‌ی اجتماعی، با اعتماد شخصی و اعتماد اجتماعی قویاً ارتباط دارد. وی همچنین معتقد است که بین توسعه‌ی اقتصادی - اجتماعی، دموکراسی و اعتماد رابطه‌ای مستقیم وجود دارد (اینگلههارت، ۱۳۷۳: ۴۴).

به نظر برخی از اندیشمندان اعتماد تسهیل‌کننده و تسهیل‌گر مشارکت و تعاون است (زتومکا، ۱۳۸۴: ۱۴) و یا اعتماد پایه‌ی احساسی برای مشارکت است (زتومکا، ۱۳۸۴: ۷۷) برعکس بی‌اعتمادی همکاری را از بین می‌برد. پاتنام، بقا و پایداری تعاون و همکاری را در گرو وجود اعتماد اجتماعی می‌داند. به نظر وی اعتماد اجتماعی مهمترین مؤلفه سرمایه‌ی اجتماعی است و

متغیرهای تحقیق

۱- متغیر تابع (توسعه پایدار شهری)

۲- متغیر مستقل (سرمایه اجتماعی)

سرمایه اجتماعی شامل مؤلفه (مشارکت اجتماعی - علاقه فراوان به جامعه - اعتماد اجتماعی - تعاون و همیاری - روابط خانوادگی و دوستان) است. برای سنجش این مؤلفه از طیف لیکرت در مقیاس رتبه‌ای استفاده شده است. برای روشن ساختن اعتبار تحقیق از آزمون ویلکاکسون استفاده گردیده و برای تخمین روایی از آزمون ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است.

اجتماعی نمونه‌گیری منطبق با تخصیص بهینه براساس جمعیت هر شهر است. ابزار گردآوری اطلاعات برای توسعه پایدار که شامل ۵۳ شاخص می‌باشد از سرشماری عمومی نفوس مسکن، سالنامه‌های آماری، سازمان‌ها و نهادهای ذی‌ربط می‌باشد. برای سرمایه اجتماعی نیز ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه می‌باشد. که پرسشنامه حاضر از طریق طیف لیکرت و مقیاس رتبه‌ای پنج گزینه‌ای اندازه‌گیری شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها برای توسعه پایدار شهری از مدل‌های تاپسیس و ضریب آنتروپی و تحلیل خوشه‌ای استفاده می‌گردد. همچنین برای ارتباط بین متغیرها از آزمون‌های آمار استنباطی مانند ضریب همبستگی، رگرسیون و تحلیل مسیر استفاده خواهد شد.

جدول ۱: مؤلفه‌ها و شاخص‌های توسعه پایدار شهری در شهرهای استان آذربایجان غربی

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها
جمعیتی	۱- شاخص نرخ رشد جمعیت (۸۵-۱۳۷۵)، ۲- درصد مهاجرین وارد شده به کل جمعیت، ۳- معکوس بار تکفل
اجتماعی	۱- درصد محصلان مرد، ۲- درصد محصلان زن، ۳- درصد باسوادی مردان، ۴- درصد باسوادی زنان، ۵- معکوس خانوار به مسکن
اقتصادی	۱- درصد شاغلان بخش صنعت، ۲- درصد شاغلان بخش معدن، ۳- درصد شاغلان بخش خدمات، ۴- درصد شاغلان بخش حمل و نقل، ۵- ضریب اشتغال مردان، ۶- ضریب اشتغال زنان، ۷- معکوس نرخ بیکاری، ۸- نرخ مشارکت زنان
بهداشتی- درمانی	۱- تعداد بیمارستان عمومی به هزار نفر، ۲- تعداد درمانگاه به هزار نفر، ۳- تعداد داروخانه به هزار نفر، ۴- تعداد آزمایشگاه به هزار نفر
فرهنگی	۱- تعداد دانشگاه‌های دولتی، ۲- تعداد دانشگاه‌های پیام نور، ۳- تعداد دانشگاه‌های آزاد، ۴- تعداد دانشجو به ازای تعداد مدرس، ۵- تعداد کتابخانه‌های عمومی به هزار نفر، ۶- تعداد سینما به هزار نفر، ۷- تعداد مساجد به هزار نفر
تأسیسات و تجهیزات زیربنایی شهری	۱- تعداد ایستگاه‌های آتش‌نشانی به ازای هزار نفر، ۲- تعداد خودرو حمل زباله به ازای هزار نفر، ۳- تعداد هتل و مهمانسرا به ازای هزار نفر، ۴- تعداد میدان تره‌بار به ازای هزار نفر، ۵- تعداد گورستان به ازای هزار نفر، ۶- نسبت پروانه‌های ساختمانی صادر شده به واحدهای مسکونی، ۷- سرانه مشترکین گاز، ۸- سرانه مشترکین برق
حمل و نقل و ارتباطات	۱- تلفن منصوبه به هزار نفر، ۲- تعداد دفتر پستی به هزار نفر، ۳- تعداد وسایل نقلیه داخل شهری به هزار نفر، ۴- شاخص دسترسی به شبکه ارتباطی، ۵- تعداد آژانس شهری به هزار نفر، ۶- تعداد انبار، ۷- تعداد سردخانه
شاخص‌های کالبدی	۱- سرانه فضای آموزشی، ۲- سرانه فضای بهداشتی- درمانی، ۳- سرانه خدمات تجاری، ۴- سرانه فضاهای اداری، ۵- سرانه تأسیسات شهری، ۶- سرانه فضاهای فرهنگی، ۷- سرانه فضاهای سبز و پارک، ۸- سرانه معابر

مأخذ: نگارندگان

جدول ۲: مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی

مؤلفه‌ها	شاخص
مشارکت اجتماعی	۱- شرکت در مراسم ختم هم محله‌ای‌ها، ۲- شرکت در مراسم جشن، ۳- شرکت در نمازهای جماعت و جمعه ۴- شرکت در جشنواره‌ها و گردهمایی‌ها، ۵- شرکت در دسته‌عزاداری‌ها، ۶- شرکت در جلسات اولیا و مربیان، ۷- عضویت در انجمن خیریه، ۸- عضویت در سازمان غیردولتی، ۹- کانون فرهنگی، ۱۰- شرکت در بسیج، ۱۱- شرکت در اتحادیه‌ها، ۱۲- شرکت در انتخاب، ۱۳- مشارکت در پاک‌سازی محله.
علاقه فراوان به جامعه	۱- احساس رضایت از زندگی، ۲- اعتقاد به این که جامعه ارزش لازم را برای فرد قائل است، ۳- داوطلب بودن فرد جهت مداخله در حل نزاع، ۴- لذت برن فرد از آداب و رسوم جامعه، ۵- اعتقاد به فرهنگ متفاوت در جامعه، ۶- تمایل به زندگی در جامعه‌ی چند فرهنگی، ۷- احساس مفید واقع شدن فرد برای جامعه، ۸- اعتقاد و باور فرد به تأثیرگذار بودن بر حل مشکلات جامعه، ۹- علاقه به همکاری در مشکلات جامعه و محله.
اعتماد اجتماعی	۱- به طور کلی مردم چقدر قابل اعتماد هستند، ۲- مردم تا چه اندازه به قول و قرارهای خود عمل می‌کنند، ۳- مردم تا چه اندازه به حفظ و رعایت حقوق پایبند هستند، ۴- مردم تا چه اندازه در هنگام فروش اجناس مقید به بیان عیب و نقص کالای خود هستند، ۵- دوستان شما چقدر قابل اعتماد هستند، ۶- مردم چقدر به عملکرد گروهی و اصناف اعتماد دارند.
تعاون و همیاری	۱- پول قرض دادن به دیگران، ۲- گوش دادن به درد و دل‌ها و مشکلات دیگران، ۳- احساس مسؤلیت فرد برای کمک به جامعه، ۴- رضایت به چشم‌پوشی از پول و وقت خود برای بهبود وضع محله، ۵- داشتن سابقه‌ی شرکت در کارهای عام‌المنفعه، ۶- همکاری و احساس مسؤلیت در صرفه‌جویی مصرف آب، برق و گاز.
روابط خانوادگی و دوستان	۱- ارتباط با والدین، ۲- ارتباط با خواهر و برادر، ۳- ارتباط با دوستان نزدیک، ۴- ارتباط با اقوام دور.

مأخذ: نگارندگان

جدول ۳: ضریب نهایی مقیاس‌ها در پرسشنامه نهایی

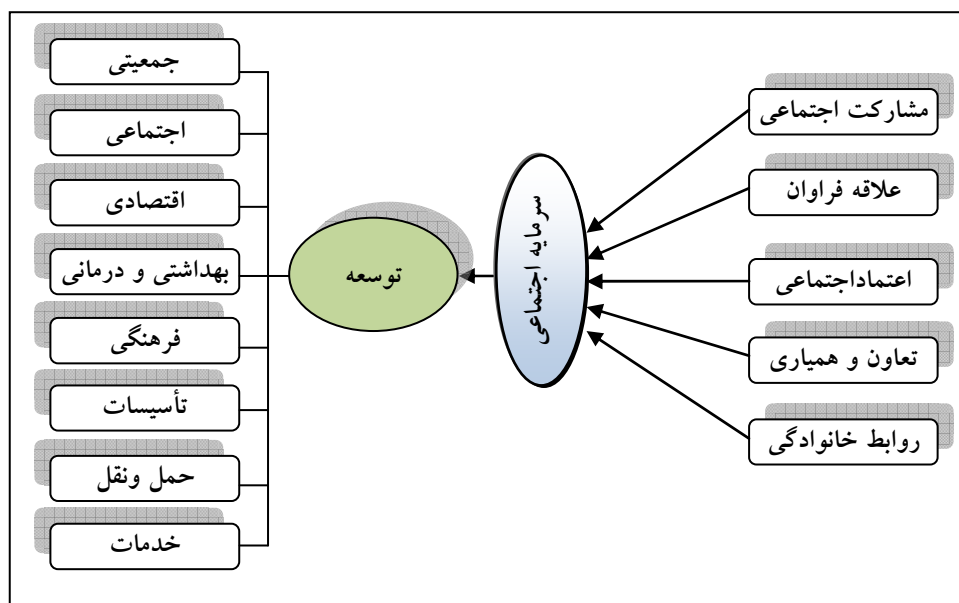
نام متغیر	مشارکت اجتماعی	علاقه فراوان به جامعه	اعتماد اجتماعی	تعاون و همیاری	روابط خانوادگی و دوستان
گویه	۱۳	۹	۶	۹	۴
ضریب روایی	۰/۸۱۲	۰/۸۴۱	۰/۶۴۷	۰/۷۵۹	۰/۸۵۶

مأخذ: نگارندگان

مدل تحلیل پژوهش

سرمایه اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری و چگونگی ارتباط آن‌ها در (شکل ۱) نمایش داده شده است.

با توجه به مطالعات اکتشافی و نظریه‌ها و تحقیقات به‌دست آمده، به لحاظ نظری جهت تبیین مؤلفه‌های

شکل ۱: مدل تحلیلی ارتباط مؤلفه‌های سرمایه‌های اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری
مأخذ: نگارندگان، ۱۳۸۹

یافته‌های تحقیق

ارزیابی توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی با بهره‌گیری از مدل تاپسیس (صغرپور، ۱۳۸۷: ۲۷۰-۲۱۳) و استفاده از روش وزن‌دهی آنتروپی (کبری و زاهدی، ۱۳۸۷: ۴۸-۴۱) به رتبه‌بندی شهرهای استان آذربایجان غربی در ۵۳ شاخص اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و غیره مبادرت گردیده، برابر بررسی‌های صورت گرفته شهر ارومیه با دارا بودن ۳۳/۸ درصد از جمعیت شهری استان به عنوان پایدارترین شهر شناخته شد. این شهر به دلیل مرکزیت استان و زمینه‌های تاریخی، سیاسی، اداری، فرهنگی، جاذبه‌های طبیعی و انسانی و تمرکز نهادها و سازمان‌ها در رتبه‌ی بالایی قرار گرفته است. شهر تازه تأسیس محمودآباد به عنوان ناپایدارترین شهر شناخته شده است (جدول ۴). ضریب پراکندگی نشان‌دهنده میزان نابرابری‌های شهری در شاخص‌های توسعه‌ی پایدار ۱/۳۳ بوده است که نشان‌دهنده‌ی شکاف بین شهرهای استان در مؤلفه‌های توسعه‌ی پایدار شهری است. با بهره‌گیری از نرم‌افزار Spss و استفاده از تحلیل خوشه‌ای K میانگین

۳۶ شهر استان در شاخص‌های تلفیقی سطح‌بندی گردید. یافته‌ها نشان می‌دهد که شهر ارومیه در توسعه خیلی بالا قرار دارد. شهرهای مهاباد، خوی و بوکان نیز با قرارگیری در سطح توسعه‌ی بالا ۲۷/۱ درصد از جمعیت شهری استان را در بر گرفته‌اند. شهرهای میاندوآب، نقده، سلماس، پیرانشهر، سیه‌چشمه و سردشت به ترتیب با دارا بودن ۲۱/۹ درصد از جمعیت شهری استان در سطح توسعه متوسط قرار گرفته‌اند. گروه چهارم شامل شهرهای ماکو، شاهین‌دژ، قره‌ضیاالدین، محمدیار، تکاب، بازرگان، اشنویه و آواجیق است که با ۱۱/۲ درصد از جمعیت شهری استان، در توسعه‌ی پایین قرار دارند. اکثر شهرهای استان در سطح توسعه‌ی خیلی پایین قرار دارند به گونه‌ای که از ۳۶ شهر استان ۱۸ شهر با ۵/۷ درصد از جمعیت در این سطح از توسعه قرار دارند (جدول ۵).

در (شکل ۱) توزیع فضایی سطوح توسعه نیز نشان می‌دهد که اکثر شهرهای استان در سطوح توسعه خیلی پایین هستند؛ ضریب همبستگی محاسبه شده

اقتصادی نزدیک‌تر شویم، شهرها توسعه‌یافته‌تر می‌شوند. چون اکثرشهرهای استان شهرهای کوچک اندام هستند به همین خاطر این شهرها در پیرامون استان واقع شده‌اند. وجود برنامه‌ریزی بالا به پایین در ساختار برنامه‌ریزی کشور و منطقه نیز بر محرومیت مناطق پیرامونی افزوده است.

بین شاخص‌های توسعه‌ی پایدار و تعداد جمعیت ۰/۹۷۴ با سطح اطمینان ۹۹ درصد است. بنابراین یافته‌ها بیانگر توسعه شهرهای بزرگ و عدم توسعه‌ی شهرهای کوچک است. این نتایج بیانگر آن است به لحاظ توسعه‌ی کلی الگوی فضای ناحیه‌ای در پهنه استان الگوی مرکز - پیرامون است. یعنی هر قدر به طرف شهرهای بزرگ به لحاظ جمعیتی، اداری و

جدول ۴: سطح‌بندی شهرهای آذربایجان غربی به لحاظ شاخص‌های توسعه پایدار شهری ۱۳۸۵

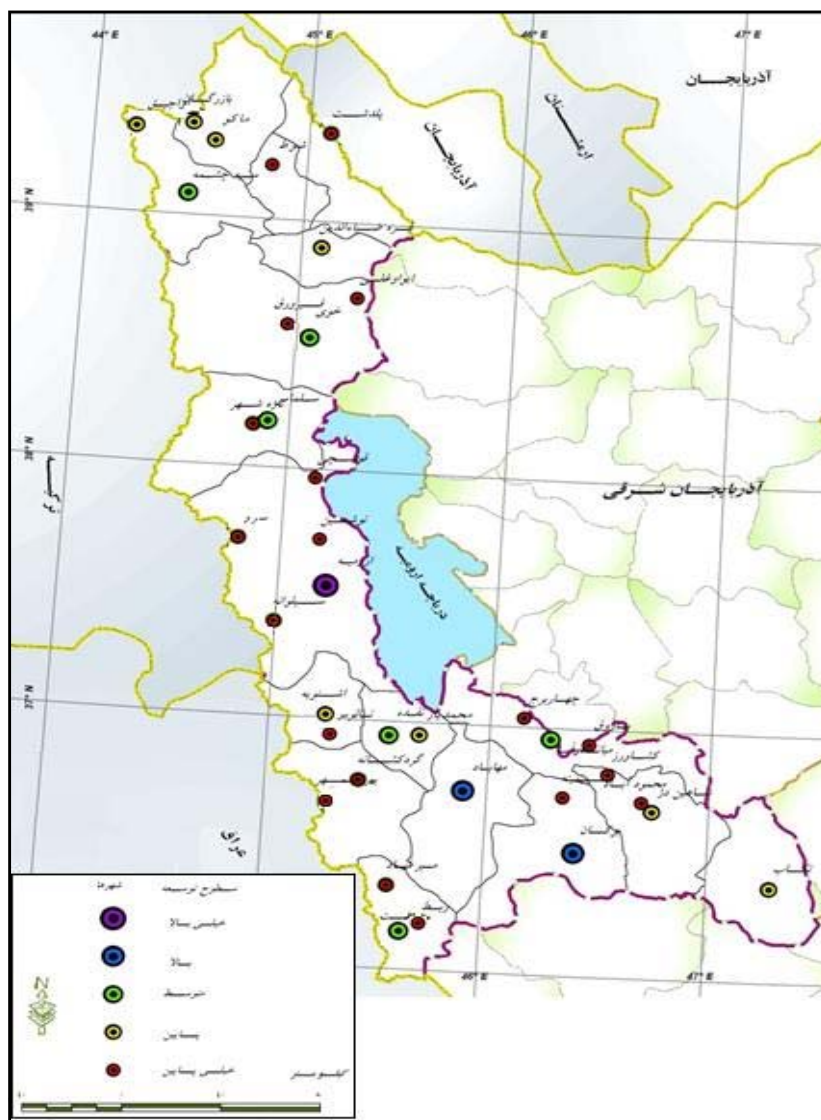
رتبه	میزان تاپسیس	نام شهر	رتبه	میزان تاپسیس	نام شهر	رتبه	میزان تاپسیس	نام شهر
۱۸	۰/۶۳۷	آواجیق	۱۳	۰/۰۷۲۶	قره‌ضیال‌الدین	۱	۰/۸۲۹۳	ارومیه
۱۶	۰/۰۶۸۵	بازرگان	۲۷	۰/۰۳۶۴	قوشچی	۲۰	۰/۰۴۸۹	ایواغلی
۶	۰/۱۸۴۲	پیرانشهر	۲۴	۰/۰۲۵۴	کشاوری	۳۲	۰/۰۲۸۷	باروق
۲۸	۰/۰۳۳۱	پلدشت	۱۱	۰/۱۱۱۴	ماکو	۴	۰/۲۲۵۲	بوکان
۲۴	۰/۰۴۳۰	تازه شهر	۱۴	۰/۰۷۱۱	محمد یار	۱۵	۰/۰۷۱۰	تکاب
۳۰	۰/۰۳۲۲	ربط	۳۶	۰/۰۲۰۲	محمودآباد	۲۹	۰/۰۳۲۸۰	چهاربرج
۹	۰/۱۵۲۱	سردشت	۲	۰/۲۶۶۵	مهاباد	۳	۰/۲۳۴۲	خوی
۲۳	۰/۰۴۶۰	سرو	۵	۰/۱۸۴۴	میاندوآب	۱۰	۰/۱۲۵	سلماس
۲۲	۰/۰۴۶۴	سیلوانا	۳۱	۰/۰۳۰۶	نالوس	۲۵	۰/۰۳۹۱	سیمینه
۸	۰/۱۷۶۵	سیه‌چشمه	۷	۰/۱۸۳۷	نقده	۱۲	۰/۰۱۰۱۲	شاهین‌دژ
۲۹	۰/۰۴۹۶	گرده‌کشانه	۳۵	۰/۰۲۲۸	نوشین	۲۶	۰/۰۳۶۷	شوط
۲۱	۰/۰۴۷۱	میرآباد	۱۷	۰/۰۶۷۹	اشنویه	۳۳	۰/۰۲۵۸	فیرورق

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۸۹

جدول ۵: سطح‌بندی شهرهای استان آذربایجان غربی به لحاظ شاخص‌های توسعه پایدار ۱۳۸۵

سطوح توسعه	تعداد	شهرهای همگن	نام گروه‌ها	ردیف
خیلی بالا	۱		ارومیه	۱
بالا	۳		مهاباد، خوی، بوکان	۲
متوسط	۶		میاندوآب، نقده، سلماس، پیرانشهر، سیه‌چشمه، سردشت	۳
پایین	۸		ماکو، شاهین‌دژ، قره‌ضیال‌الدین، محمدیار، تکاب، بازرگان، اشنویه، آواجیق	۴
خیلی پایین	۱۸		ایواغلی، سیمینه، شوط، قوشچی، چهاربرج، نالوس، باروق، فیرورق، کشاوری، نوشین محمودآباد، گرده‌کشانه، میرآباد، سیلوانا، سرو، تازه‌شهر، پلدشت، ربط	۵

مأخذ: نگارندگان

شکل ۱: نقشه سطح‌بندی شهرهای استان آذربایجان غربی از لحاظ شاخص‌های توسعه‌ی پایدار ۱۳۸۵
مأخذ: نگارندگان

سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی

در تحقیق حاضر سرمایه‌ی اجتماعی شامل ۱- مشارکت اجتماعی، ۲- علاقه‌ی فراوان به جامعه، ۳- اعتماد اجتماعی، ۴- تعاون و همیاری و ۵- روابط خانوادگی می‌باشد. بر اساس یافته‌های تحقیق سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی به طور متوسط به میزان ۲/۹۶ (۵۹/۲۸ درصد) می‌باشد. (جدول ۶) ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی را در شهرهای استان به تفکیک

نشان می‌دهد. بر اساس این جدول، روابط خانوادگی و دوستان به میزان ۳/۳۹ (۶۷/۸ درصد) بالاترین میزان برای سرمایه‌ی اجتماعی را به خود اختصاص داده است و مشارکت اجتماعی به میزان ۲/۶۶ (۵۳/۲ درصد) پایین‌ترین میزان را داراست. در بین شهرهای استان بیشترین میزان سرمایه‌ی اجتماعی متعلق به شهر مهاباد که حدود ۷۶/۶ درصد و کمترین میزان مربوط به شهر فیروزق از در شهرستان خوی در حدود ۴۸/۴ درصد است (جدول ۶).

جدول ۶: میزان سرمایه‌ی اجتماعی و مؤلفه‌های آن در شهرهای استان آذربایجان غربی

رتبه	سرمایه‌ی اجتماعی	مؤلفه‌ی نهایی سرمایه‌ی اجتماعی					شهرها	ردیف
		روابط خانودگی و دوستان	تعاون اجتماعی	اعتماد اجتماعی	علاقه به جامعه	مشارکت اجتماعی		
۱۴	۱۷/۵	۴/۱	۳/۶	۳/۲	۳/۹	۳/۷۲	ارومیه	۱
۱۴	۱۴/۹	۳/۶	۳/۵	۲/۳	۲/۴	۳/۱	ایواغلی	۲
۱۸	۱۴/۶	۳/۲	۲/۴	۳/۸	۳/۳	۱/۹	باروق	۳
۲	۱۸/۸۶	۳/۵	۳/۷	۳/۰۶	۴/۴	۴/۲	بوکان	۴
۱۵	۱۴/۷	۴/۲	۲/۹	۱/۸	۳/۲	۲/۶	تکاب	۵
۲۵	۱۴	۲/۷	۳/۱	۳/۶	۲/۸	۱/۸	چهاربرج	۶
۳	۱۷/۸	۲/۶	۳/۳	۳/۵	۳/۷	۴/۶	خوی	۷
۵	۱۶/۲	۳/۳	۲/۹	۳/۲	۲/۷	۴/۱	سلماس	۸
۱۳	۱۵	۳/۴	۲/۷	۳/۸	۳/۵	۱/۶	سیمینه	۹
۱۲	۱۵/۰۲۵	۲/۷۹	۲/۶۶	۳/۱۷	۲/۴۹	۳/۹۴	شاهین‌دژ	۱۰
۲۶	۱۳/۹	۳/۴	۲/۶	۲/۹	۲/۸	۲/۲	شوط	۱۱
۳۶	۱۲/۱	۳/۷	۲/۸	۲/۴	۱/۷	۱/۵	فیروزی	۱۲
۱۷	۱۴/۶۲	۲/۹۲	۲/۴	۳/۱	۲/۷	۲/۵	قره‌ضیال‌الدین	۱۳
۲۱	۱۴/۲۵	۳/۲۷	۴/۱۲	۳/۰۷	۲/۰۳	۱/۴۱	قوشچی	۱۴
۳۲	۱۲/۹۲	۳/۰۸	۳/۱۱	۲/۹۵	۲/۵۳	۱/۳۲	کشاورز	۱۵
۱۱	۱۵/۶۲	۳/۹۶	۲/۹۴	۲/۵۱	۳/۱۲	۱/۰۹	ماکو	۱۶
۱۶	۱۴/۶۳	۴/۱۳	۲/۷۱	۳/۰۶	۲/۷۶	۱/۹۷	محمدیار	۱۷
۳۵	۱۲/۶۶	۳/۱۵	۳/۰۵	۱/۴۳	۱/۶۹	۳/۳۴	محمودآباد	۱۸
۱	۱۹/۱۴	۳/۸	۴/۵۱	۲/۹۳	۴/۱	۳/۸	مهاباد	۱۹
۶	۱۶/۱۹	۴/۶۱	۲/۷۶	۲/۷۴	۳/۰۹	۳/۴۴	میاندوآب	۲۰
۳۳	۱۲/۷۴	۲/۵۵	۳/۲۹	۳/۱۵	۲/۰۷	۱/۳۲	نالوس	۲۱
۱۰	۱۵/۷۶	۴/۰۴	۳/۱۵	۲/۵۱	۲/۰۷	۳/۳۹	نقده	۲۲
۳۴	۱۲/۹۸	۲/۸۸	۳/۴۶	۲/۷۴	۲/۱۱	۱/۷۹	نوشین	۲۳
۱۸	۱۴/۵۶	۳/۱۲	۲/۸۷	۲/۹۲	۲/۸۴	۲/۶۵	اشنویه	۲۴
۲۷	۱۳/۷۹	۴/۱۹	۳/۰۱	۳/۱۳	۲/۰۷	۱/۳۹	آواجیق	۲۵
۲۲	۱۴/۳	۳/۵۷	۲/۶۸	۳/۲۹	۲/۹۹	۱/۷۷	بازرگان	۲۶
۹	۱۵/۸۸	۳/۳۹	۳/۰۴	۲/۵۲	۲/۹۷	۳/۹۶	پیرانشهر	۲۷
۲۸	۱۳/۶۹	۳/۱	۳/۹۵	۲/۷۴	۱/۷۹	۲/۱۱	پلدشت	۲۸
۲۰	۱۴/۵۳	۲/۵	۳/۴	۳/۳	۲/۰۴	۳/۲۹	تازه‌شهر	۲۹
۳۱	۱۳/۱۴	۳/۷۵	۲/۷۲	۲/۶۶	۲/۱۱	۱/۹	ربط	۳۰
۸	۱۵/۹۷	۴/۲۶	۲/۷۱	۲/۶	۳/۳	۳/۱	سردشت	۳۱
۲۴	۱۴/۰۷	۳/۲	۲/۸	۲/۲	۳/۴	۲/۸۷	سرو	۳۲
۲۳	۱۴/۲۶	۲/۵۴	۳/۳۹	۲/۷۵	۳/۲۲	۲/۳۶	سیلوانا	۳۳
۷	۱۶/۱۷	۲/۹۹	۳/۱۸	۳/۳۵	۲/۹۴	۳/۷۱	سیه‌چشمه	۳۴
۲۸	۱۳/۵۸	۳/۸	۲/۹۵	۲/۷۷	۲/۳۲	۱/۷۴	گرده‌کشانه	۳۵
۳۰	۱۳/۳۱	۲/۸۲	۱/۹۵	۲/۶	۲/۴۳	۳/۵۱	میرآباد	۳۶
-	۱۴/۸۱	۳/۳۹	۳/۰۹	۲/۸۸	۲/۷۸	۲/۶۶	میانگین کل	کل

مأخذ: نگارندگان

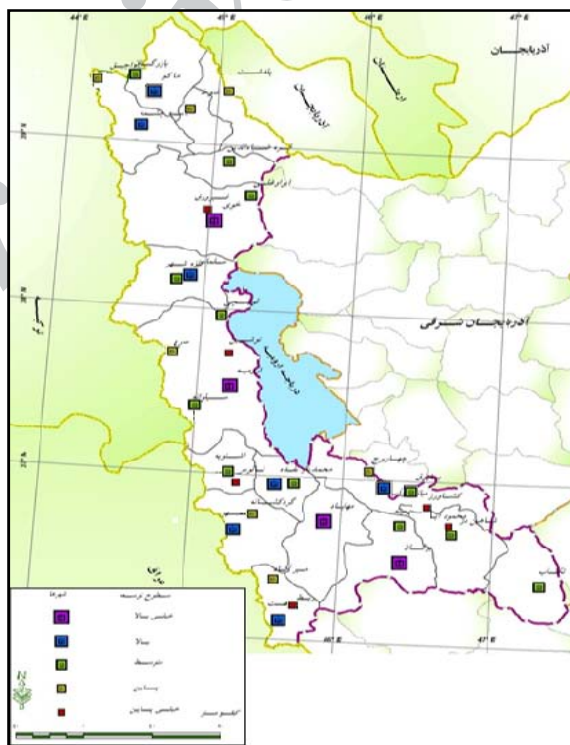
نوشین، نالوس، محمودآباد، کشاورز و فیرورق در سطح سرمایه‌ی اجتماعی خیلی پایین قرار دارند. ضریب همبستگی بین تعداد جمعیت و سرمایه‌ی اجتماعی ۰/۶۱۴ با سطح معناداری ۹۹ درصد است. بنابراین نشان می‌دهد که شهرهای بزرگ‌تر دارای سرمایه‌ی اجتماعی بالاتری نسبت به شهرهای کوچک‌تر هستند. (شکل ۲) نقشه سطح‌بندی شهرهای استان آذربایجان غربی از لحاظ شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی ۱۳۸۵ را نشان می‌دهد.

با بهره‌گیری از مدل تحلیل خوشه‌ای K میانگین شهرهای استان آذربایجان غربی از نظر سرمایه‌ی اجتماعی در پنج گروه سطح‌بندی شده‌اند. بر اساس (جدول ۷) شهرهای مهاباد، بوکان، خوی و ارومیه بالاترین میزان سرمایه‌ی اجتماعی را دارا هستند. ۷ شهر سلماس، ماکو، میاندوآب، نقده، پیرانشهر، سردشت و سیه‌چشمه در سطح سرمایه‌ی اجتماعی بالا قرار دارند. ۱۲ شهر در سطح سرمایه‌ی اجتماعی متوسط، ۷ شهر در سرمایه‌ی اجتماعی پایین و نهایتاً ۶ شهر ربط،

جدول ۷: سطح‌بندی سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی با استفاده از تحلیل خوشه‌ای

ردیف	شهرهای همگن	تعداد	سطح سرمایه‌ی اجتماعی
۱	مهاباد، بوکان، خوی، ارومیه	۴	خیلی بالا
۲	سلماس، ماکو، میاندوآب، نقده، پیرانشهر، سردشت، سیه‌چشمه	۷	بالا
۳	ایواغلی، باروق، تکاب، سیمینه، شاهین دژ، قره‌ضیالدین، قوشچی، محمدیار، اشنویه، تازه شهر، بازرگان، سیلوانا	۱۲	متوسط
۴	چهاربرج، شوط، آواجیق، پلدشت، سرو، گردکشانه، میرآباد	۷	پایین
۵	ربط، نوشین، نالوس، محمودآباد، کشاورز، فیرورق	۶	خیلی پایین

مأخذ: نگارندگان

شکل ۲: نقشه سطح‌بندی شهرهای استان آذربایجان غربی از لحاظ شاخص‌های سرمایه‌ی اجتماعی ۱۳۸۵

مأخذ: نگارندگان

با نگاهی به مقادیر B روشن است که یک واحد تغییر در ابعاد مشارکت اجتماعی، علاقه‌ی فراوان به جامعه، تعاون و همیاری و روابط خانوادگی و دوستان به ترتیب به اندازه ۰/۲۸۹، ۰/۳۰، ۰/۲۳۵ و ۰/۳۴ واحد تغییر در توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی ایجاد خواهد شد (جدول ۱۰).

جدول ۸: آماره‌های تحلیل رگرسیون چندگانه رابطه‌ی سرمایه‌ی

اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری

خطای معیار	ضریب تبیین شده تصحیح شده	ضریب تبیین	ضریب همبستگی چندگانه
۰/۱۱۱۲	۰/۳۸۵	۰/۴۷۲	۰/۶۸۷

مأخذ: نگارندگان

جدول ۹: تحلیل واریانس رگرسیون چندگانه ارتباط سرمایه‌ی

اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری

منبع تغییرات	مجموع مربعات	درجه آزادی	میانگین مربعات	کمیت F	سطح معنی‌داری
اثر رگرسیون	۰/۳۳۲	۵	۰/۰۶۶	۵/۳۷۴	۰/۰۰
باقیمانده	۰/۳۷۱	۳۰	۰/۰۱۲		
کل	۰/۷۰۴	۳۵	-		

مأخذ: نگارندگان

جدول ۱۰: آماره‌های ضرایب مدل رگرسیونی ابعاد سرمایه‌ی

اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی

نام متغیر	ضرایب غیراستاندارد		ضرایب استاندارد	+	سطح معنی‌داری
	B	خطای B			
عرض از مبدأ	-۰/۸۴	۰/۲۴۱	-	-۱/۴۸۱	۰/۰۲
مشارکت اجتماعی	۰/۴۳	۰/۲۵	۰/۲۸۹	۱/۷۲	۰/۹۴
علاقه‌ی فراوان به جامعه	۰/۶۴	۰/۳۷	۰/۳۰	۱/۷۲	۰/۹۶
اعتماد اجتماعی	۰/۵	۰/۴۴	۰/۱۸۲	۱/۱۱۸	۰/۲۷۲
تعاون و همیاری	۰/۶۷	۰/۳۸	۰/۲۳۵	۱/۷۵۲	۰/۹
روابط خانوادگی و دوستان	۰/۸۹	۰/۴	۰/۳۴	۲/۲۲۳	۰/۳۴

مأخذ: نگارندگان

ارتباط سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری در استان آذربایجان غربی

برای به دست آوردن ارتباط بین سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد بین توسعه‌ی پایدار و سرمایه‌ی اجتماعی به میزان ۰/۶۷ با سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه وجود دارد. برای به دست آوردن رابطه‌ی ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری از مدل برازش رگرسیون و تحلیل میسر استفاده می‌گردد.

مدل برازش رگرسیونی رابطه ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه‌ی پایدار شهری

با بهره‌گیری از نرم‌افزار SPSS و استفاده از مدل رگرسیونی چندگانه توأم (کلانتری، ۱۳۸۲: ۱۸۵-۱۸۱) عوامل و ابعاد تأثیرگذار سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی مشخص گردید. نتایج حاصله حکایت از آن دارد که از بین ابعاد پنج‌گانه، مشارکت اجتماعی، علاقه فراوان به جامعه، تعاون و همیاری و روابط خانوادگی و دوستان دارای رابطه‌ی معنادار با توسعه‌ی پایدار شهری می‌باشند و تنها بعد اعتماد اجتماعی به دلیل ارتباط ضعیف با توسعه‌ی پایدار شهری معنادار نمی‌باشد (جدول ۱۰).

ابعاد پنج‌گانه داده شده به مدل به میزان ۳۸/۵ درصد از تغییرات توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی را تبیین می‌کنند و مابقی واریانس‌ها به وسیله‌ی عوامل ناشناخته که در این تحقیق نیامده است، تبیین و پیش‌بینی می‌شوند (جدول ۸).

(جدول ۹) تحلیل واریانس رگرسیون چندگانه و میزان F نیز معنی‌داری ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی را در تبیین توسعه‌ی پایدار شهری تأیید می‌نماید.

تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر توسعه پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی

برای به دست آوردن عوامل تأثیرگذار بر توسعه پایدار شهرهای استان از روش تحلیل مسیر استفاده شده است. در این روش اثر مستقیم متغیرهای چهارگانه ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی بر توسعه پایدار شهری از طریق رگرسیون توأم به دست آمده است. سپس ضرایب همبستگی متغیرهای فوق با توسعه پایدار شهری از طریق همبستگی پیرسون محاسبه گردیده است.

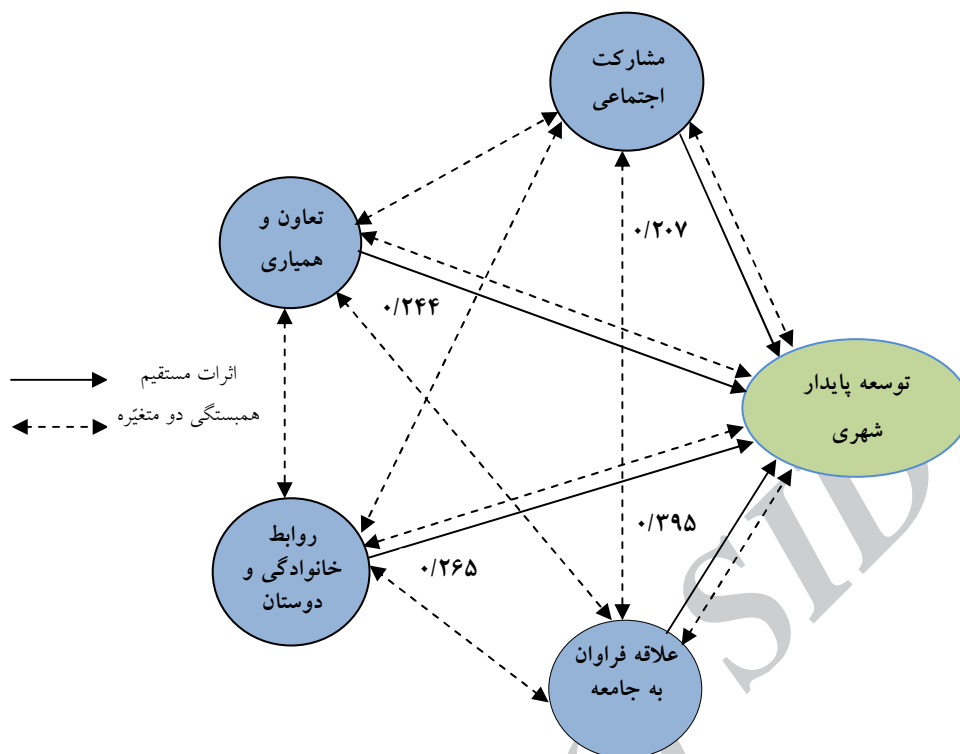
در نهایت به روش تجزیه همبستگی (یعنی کم کردن میزان اثر مستقیم از میزان همبستگی پیرسون) مقدار اثرات غیرمستقیم محاسبه شده است. لازم به توضیح می‌باشد که برای اندازه‌گیری میزان چند هم خطی در متغیرهای مستقل از روش معمول فاکتور تورم واریانس استفاده شده است (Williams, 1990: 82). در پژوهش حاضر تحلیل مسیر عوامل مؤثر بر توسعه پایدار شهرهای آذربایجان غربی به شرح دیاگرام موجود در

(شکل ۳) است. برای تعیین مهم‌ترین ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی مؤثر بر توسعه پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی چهار متغیر مستقل وارد رگرسیون شده است، به دلیل این که اثر یک متغیر (اعتماد اجتماعی) که در برازش رگرسیونی حذف شده بود. با توجه به اینکه برای تعیین اثر واقعی هر متغیر مستقل، چند هم خطی باید پایین باشد از روش VIF برای تعیین وجود یا عدم رابطه چند هم خطی استفاده گردید (Mohammadi, 2003: 43). در صورتی که مقدار VIF کمتر از ۱ باشد، نشان‌دهنده‌ی عدم رابطه چند هم خطی بین متغیرهای مستقل است (Wang, 1999: 61). نتایج مندرج در (جدول ۱۱) نیز بیانگر عدم چند هم خطی بین متغیرهای مستقل بوده، از این رو آثار مستقیم به دست آمده برای هر متغیر مستقل قابل اعتماد می‌باشند. بر اساس نتایج، "علاقه‌ی فراوان به جامعه" با میزان ۰/۳۹۵ دارای بیشترین تأثیرات در توسعه پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی بوده است.

جدول ۱۱: آثار مستقیم و غیرمستقیم همبستگی ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی و توسعه پایدار شهری

متغیرهای مستقل	اثرات مستقیم	اثرات غیرمستقیم	ضریب همبستگی	VIF
مشارکت اجتماعی	۰/۲۰۷	۰/۱۶۶	۰/۳۷۳	۱/۲۷۸
علاقه‌ی فراوان به جامعه	۰/۳۵۹	۰/۱۶۴	۰/۵۵۹	۱/۳۲
تعاون و همیاری	۰/۲۴۴	۰/۰۴۶	۰/۲۹۰	۱/۰۱۶
روابط خانوادگی و دوستان	۰/۲۶۵	۰/۰۴۳	۰/۳۰۸	۱/۰۷۵

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۸۹

شکل ۳: مدل تحلیل مسیر تأثیر ابعاد سرمایه‌ی اجتماعی در توسعه‌ی پایدار شهرهای آذربایجان غربی
 مأخذ: ترسیم نگارندگان، ۱۳۸۹

جمع‌بندی و نتیجه

توسعه‌ی پایدار دارای ابعاد و مؤلفه‌های متفاوتی است. ابعاد محیطی، اقتصادی و اجتماعی، ابعاد متفاوت توسعه‌ی پایدار را تشکیل می‌دهند. در بُعد محیطی، مسأله‌ی سرمایه‌ی طبیعی، در بُعد اقتصادی سرمایه‌ی فیزیکی و در بُعد اجتماعی سرمایه‌ی انسانی و اجتماعی مد نظر قرار می‌گیرند. بنابراین توجه به بحث سرمایه‌ی اجتماعی در حقیقت توجه به یک بُعد بسیار مهم از توسعه‌ی پایدار است.

فرآیند توسعه‌ی اقتصادی، مستلزم مشارکت وسیع همه شهروندان است. این شهروندان باید از طریق فرآیندهایی توانمند شوند. امروزه اعتقاد بر این است که بُعد اجتماعی و مؤلفه‌ی نهادی توسعه‌ی پایدار به ویژه نهادها و سرمایه‌ی اجتماعی اهمیت خاصی در فرآیند رشد اقتصادی و توسعه‌ی پایدار دارند. در عصر کنونی که تمامی کشورها برای رسیدن به ثبات و

ارتقای خود می‌کوشند، تردیدی نیست که توسعه به عنوان یکی از بنیان‌های باثبات، در برنامه‌ریزی همه‌ی کشورها قرار می‌گیرد و مانند فراگردی جامع با ابعاد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی مستلزم تغییرات اساسی در ساخت اجتماعی، طرز تلقی عامه مردم، نهادهای ملی، تسریع رشد اقتصادی بوده و به عنوان راهبرد و مدلی متعالی مطرح می‌شود، اما اینکه چگونه این فراگرد در یک جامعه به منصفی ظهور می‌رسد، مسأله‌ای بود که در این پژوهش سعی گردید به آن پاسخ داده شود. در این پژوهش سرمایه‌ی اجتماعی به عنوان بدیلی برای توسعه مطرح گردید. شاخصه‌های سرمایه‌ی اجتماعی که به دلیل پیامدهای خرد و کلان خود، چنان با ابعاد توسعه آمیخته گشته که به عنوان عاملی اجتناب‌ناپذیر از ملزومات توسعه محسوب می‌گردد، بدیهی است که تکوین سرمایه‌ی اجتماعی

بزرگ و عدم توسعه‌ی شهرهای کوچک بود. به لحاظ سرمایه‌ی اجتماعی نیز همچنان شهرهای بزرگ‌تر سرمایه‌ی اجتماعی بالاتری نسبت به شهرهای کوچک‌تر دارند. به طور کلی نتایج به دست آمده، حکایت از آن دارد که از بین ابعاد پنج‌گانه سرمایه‌ی اجتماعی، ابعاد مشارکت اجتماعی، علاقه‌ی فراوان به جامعه، تعاون و همیاری و روابط خانوادگی و دوستان دارای رابطه‌ی معناداری با توسعه‌ی پایدار شهری می‌باشند و بُعد اعتماد اجتماعی به دلیل ارتباط ضعیف با توسعه‌ی پایدار شهری معنی‌دار نمی‌باشد. در مجموع براساس نتایج به دست آمده می‌توان گفت که "علاقه‌ی فراوان به جامعه" با میزان ۰/۳۹۵ دارای بیشترین تأثیر در توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی بوده است. نهایتاً اینکه بر اساس واقعیات موجود می‌توان گفت که بین توسعه‌ی پایدار و سرمایه‌ی اجتماعی به میزان ۰/۶۷ با سطح اطمینان ۹۹ درصد رابطه وجود دارد.

منابع

- ۱- ازکیا، مصطفی (۱۳۷۷). جامعه‌شناسی توسعه، تهران: انتشارات نشر کلمه.
- ۲- ازکیا، مصطفی؛ غلامرضا غفاری (۱۳۸۴). جامعه‌شناسی توسعه، تهران: انتشارات کیهان.
- ۳- اصغرپور، محمدجواد (۱۳۸۷). تصمیم‌گیری‌های چندمعیاره، انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴- اکبری، نعمت‌اله؛ کیوان مهدی‌زاهدی (۱۳۸۷). کاربرد روش‌های رتبه‌بندی و تصمیم‌گیری چند شاخصه، تهران: سازمان شهرداری‌ها و دهیاری‌های کشور.
- ۵- اینگلهارت، رونالد (۱۳۷۳). تحول فرهنگی در جامعه صنعتی، ترجمه مریم وتر. نشر کویر.
- ۶- براهمن، جان (۱۳۸۱). توسعه مردم‌گرا، مترجمین: عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری و مرتضی توکلی. شرکت چاپ و نشر بازرگانی. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.

مستلزم وجود عواملی چند است که یکی از آن عوامل توسعه‌ی پایدار است.

به طور کلی در این پژوهش که هدف اصلی آن تجزیه و تحلیل نظریه سرمایه‌ی اجتماعی و ارتباط آن با توسعه‌ی پایدار شهرهای استان آذربایجان غربی بود. نتایج بررسی نشان داد که میزان نابرابری‌های شهری در شاخص‌های توسعه‌ی پایدار ۱/۳۳ بوده است که بیانگر شکاف بین شهرهای استان در مؤلفه‌های توسعه‌ی پایدار شهری است. به علاوه اینکه توزیع فضایی سطوح توسعه نیز حاکی از توسعه‌ی خیلی پایین اکثر شهرهای استان بوده است. دیگر اینکه به لحاظ توسعه‌ی کلی الگوی فضای ناحیه‌ای در پهنه‌ی استان الگوی مرکز-پیرامون است. یعنی هر چقدر به طرف شهرهای بزرگ به لحاظ جمعیتی، اداری و اقتصادی نزدیک‌تر شویم شهرها توسعه‌یافته‌تر می‌شوند. چون اکثر شهرهای استان شهرهای کوچک اندام هستند به همین خاطر، این شهرها در پیرامون استان واقع شده‌اند. وجود برنامه‌ریزی بالا به پایین در ساختار برنامه‌ریزی کشور و منطقه نیز بر محرومیت مناطق و شهرهای کوچک پیرامونی افزوده است.

بر اساس بررسی‌های میدانی می‌توان نتیجه گرفت که سرمایه‌ی اجتماعی در شهرهای استان آذربایجان غربی به‌طور متوسط به میزان ۲/۹۶ یعنی ۵۹/۲۸ درصد بوده است. یافته‌های جدول‌ها نشان می‌دهد که روابط خانوادگی و دوستان به میزان ۳/۳۹ یعنی ۶۷/۸ درصد بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است و مشارکت اجتماعی به میزان ۲/۶۶ یعنی ۵۳/۲ درصد پایین‌ترین میزان سرمایه‌ی اجتماعی را دارا بوده است. مضافاً اینکه در بین شهرهای استان بیشترین میزان سرمایه‌ی اجتماعی متعلق به شهر مهاباد (۷۶/۶ درصد) و کمترین میزان مربوط به شهر فیروزق از شهرستان خوی در حدود ۴۸/۴ درصد بوده است. به لحاظ توسعه‌ی فیزیکی یافته‌ها بیانگر توسعه‌ی شهرهای

- ۲۱- مبارکی، محمد (۱۳۸۳). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و جرم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی. دانشگاه شهید بهشتی.
- ۲۲- نراقی، یوسف (۱۳۷۵). توسعه و کشورهای توسعه-نیافته، تهران. شرکت سهامی انتشار.
- 23- Fukuyama, F (2001). Social capital, civil society and development, *Third World Quarterly*.
- 24- Fukuyama, Francis (1995). *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York, Free Press.
- 25- Grootaert, C (1999). Social capital, the missing link, *Social Bank No. 14*.
- 26- Hanifan (1916). The Rural school community center, *Annals of American Academy of political and social science*, No. 67.
- 27- Jacobs, J (1965). *The death and life of great American cities*, N. Y: Random House.
- 28- Isham, J. and S. Kahkonen (1999). What determines the effectiveness of community-based water projects? Evidence from central Java, Indonesia on Demand Responsiveness, Service Rules, and social capital, social capital initiative working paper, Washington, DC, The World Bank, No. 14.
- 29- Mohamadi, S.A., B. Prusanna & N. N. Singh (2003). Sequential path mode for determination interrelation among grain yield and related characters in Maize, *Grop. Sci*, 43.
- 30- Narayan, D. and I. Pritchett (1999). Cents and sociability: Household income and social capital in rural Tauzauia, *Economic Development and Cultural Change*, Vol. 47, No. 4.
- 31- Putnam (1993). *Making democracy work: Civic traditions modern Italy*. Princeton, N.Y: Princeton University Press.
- 32- Sergageldin, and C. Grootaert (2000). Defining Social capital: an integrating view.
- 33- Sergeldin, I (1996). Sustainability as opportunity and problem of Social capital, *Brown Journal of World Affairs*, Vol. 3, No. 2.
- 34- Tosun, Cevat (2001). Challenges of sustainable tourism development in developing: the ease of Turkey, *Jornal of Tourist Management*, No. 22.
- 35- Wang, G.M, S. Kong & O. Moreno (1999). Genetic analysis of grain filling rate and duration in Maize Fieldcropsres, No. 61.
- 36- Williams, W.A. B. Jones & M. Demment (1990). A concise table for path analysis statistics. *Agron*, J. 82.
- ۷- بهزاد، داوود (۱۳۸۱). سرمایه اجتماعی بستری برای سلامت روان، فصلنامه رفاه اجتماعی. سال دوم. شماره ۶.
- ۸- پورمحمدی، محمدرضا؛ نادر زالی (۱۳۸۳). توسعه انسانی، چالش‌ها و چشم‌اندازها (با نگاهی تحلیلی به شاخص‌های توسعه انسانی در ایران)، مجله علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز. سال دهم. شماره ۵.
- ۹- تاج‌بخش، کیان؛ بهناز اسدی‌کیا (۱۳۸۲). تئوری سرمایه‌ی اجتماعی: پیامدهای آن برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی، نشر گفتمان.
- ۱۰- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۰). روش تحقیق در علوم انسانی، چاپ پنجم. انتشارات سمت.
- ۱۱- چلبی، مسعود؛ محمد مبارکی (۱۳۸۴). تحلیل رابطه سرمایه‌ی اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم. شماره ۲.
- ۱۲- زتومکا، پیوتر (۱۳۸۴). اعتماد یک نظریه اجتماعی، ترجمه فاطمه گلایی. انتشارات ستوده.
- ۱۳- ساعی، احمد (۱۳۷۷). مسایل سیاسی و اقتصادی جهان سوم، تهران. انتشارات سمت.
- ۱۴- علوی، سیدبابک (۱۳۸۰). نقش سرمایه اجتماعی در توسعه، مجله تدبیر. شماره ۱۶.
- ۱۵- غفاری، غلامرضا (۱۳۸۳). تحلیل یافته‌های پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (اعتماد اجتماعی در ایران)، تهران. سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۱۶- فکوهی، ناصر (۱۳۷۹). از فرهنگ تا توسعه، تهران. انتشارات فردوس.
- ۱۷- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. نشر شیرازه.
- ۱۸- فیروزآبادی، سیداحمد؛ حسین ایمانی‌جاجرمی (۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، اجتماعی در کلان‌شهر تهران، فصلنامه رفاه اجتماعی. شماره ۳۳.
- ۱۹- فیلد، جان (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی، ترجمه جلال متقی، مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- ۲۰- کلانتری، خلیل (۱۳۸۲). پردازش و تحلیل داده‌ها در تحقیقات اجتماعی، اقتصادی با استفاده، از نرم‌افزار Spss تهران. نشر شریف.